

NARODNA ČITALNICA V KANALU (1867–1927)

ROBERT DEVETAK

dipl. zgodovinar (UN)

devetak.robert@gmail.com

Na kulturno-prosvetnem področju so imele za Slovence v drugi polovici 19. stoletja veliko vlogo čitalnice. Njihov glavni namen je bilo utrjevanje in širjenje narodne zavesti, odigrale pa so tudi pomembno vlogo na področju razvoja slovenskega jezika in izobraževanja, kasneje pa se je delovanje usmerilo še na politično in gospodarsko področje. Ustanavljale so se tako po večjih slovenskih krajih kot tudi nekaterih vaseh. Kot prva je bila na Slovenskem leta 1861 v Trstu ustanovljena Slovanska čitalnica. Na Goriškem je bila prva Narodna čitalnica v Tolminu (februar 1862), sledila pa ji je čitalnica v Gorici (september 1862). Do leta 1870 se je njihovo število dvignilo na 20, največ leta 1867, ko je bilo ustanovljenih osem novih čitalnic, med katerimi je bila tudi Narodna čitalnica v Kanalu.¹

V Kanalu je v začetku 60. letih 19. stoletja prevladoval močan italijanski (furlanski) značaj, k čemur so pripomogli predvsem uradovanje v italijanskem jeziku, grajski gospodje, ki so za služabnike najemali Italijane in Francoze, ter tkalnica, v kateri je bila večina zaposlenih Italijanov.²

Razmere so se pričele spreminjati v drugi polovici desetletja, ko se je pričel v upravi uveljavljati slovenski jezik, velike zasluge pa je imela tudi čitalnica.

Prvo pobudo zanjo je dal takratni kanalski odvetnik in kasnejši politik dr. Josip Tonkli (1834–1907). Ob njegovem prihodu v Kanal je dopisnik *Novic* zapisal: »Nadejamo se, da bo vrli gosp. dr. Tonkli izbudil narodno

življenje pri nas.«³ Njegova namera, spremeniti nemški »Leseverein« (bralno društvo) v slovensko društvo se spomladi 1866 ni posrečila, za njegov predlog je glasovalo sedem od dvajsetih članov. »Druzega zdaj ne ostaja, kakor samostojno čitalnico napraviti; a malo upanja je, ker manjka trdne volje, toliko potrebne Edinosti in pa – materialnih pripomočkov.«⁴ Neuspeh zavednih Kanalcev ni odvrnil od namere in 14. oktobra 1867 so pravila za slovensko čitalnico, pod katerimi so se podpisali Jože Križnič, Miroslav Segalla, Jože Terčič in Jožef Gorjup poslali cesarskemu namestništvu v Trst. Namestništvo je pravila potrdilo 7. novembra 1867, pod številko 14729. Ta datum se tudi šteje za ustanovni dan čitalnice.

Z delovanjem so pričeli takoj, za prvega predsednika je bil izvoljen kanalski kaplan Janez Wolf (nameščen v Kanalu med letoma 1864–1869). Javno so se predstavili 1. januarja 1868, predsednik je podal slavnostni govor, sledil je nastop pevskega zbora s petjem slovenskih pesmi in skupni obed.⁵ Proslava je bila skromna, uradno odprtje so napovedali za pomlad. Še prej, 3. februarja so priredili prvo besedo v čast pesniku in razsvetlencu Valentinu Vodniku.

¹ Marušič, *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848–1899*, str. 158–170.

² *Kmetijske in rokodelske novice*, 25. 4. 1866, št. 17, str. 138.

³ *Kmetijske in rokodelske novice*, 17. 1. 1866, št. 3, str. 25.

⁴ *Kmetijske in rokodelske novice*, 18. 4. 1866, št. 16, str. 130.

⁵ *Kmetijsko rokodelske novice*, 11. 1. 1868, št. 2, str. 14.

Pravila za čitalnico v Kanalu⁶**I. Namen čitalnice je:**

- a) branje časopisov i knjig v slovenskem jeziku;
- b) razveseljevanje v govoreh, gledališnih igrmah, v petju i družih poštenih zabavah. Društvo se tedaj ne vtika v politiko.

II. Kdor želi v čitalnico pristopiti se ima pri odboru oglasiti; odbor razsodi brez odgovornosti, ako ga sprejme ali ne. Častne ude pa sprejema le občni zbor po odborovem predlogu. Sprejetje sega glede na plačo, vsakikrat nazaj do prvega tistega meseca, v katerem se je družtvenik oglasil.

III. Društveniki so tukajšnji, namreč »Kanalci«, katerim se prištevajo tudi »Gorenjevaščani«, »Morščani«, t. j. prebivalci vasi »Morsko«, zvanjanji, t. j. kteri nimajo v omenjenih krajih stanovanja i častni.

IV. Tukajšnji udje, t. j. Kanalci in Gorenjevaščani, plačajo na leto 4 fl 80 kr, Morščani 3 fl 60 kr, zvanjanji pa le 2 fl 40 kr; plačati bo tedaj treba vsacega prvega dne meseca po 40, 30 ali 20 soldov.

V. Vsak ud brez razločka plača 1 fl vpisnine in dobi sprejemni list, podpisan od predsednika i tajnika in en izpis družtvenih pravil.

VI. Društveniki uživajo sledeče pravice:

- a) smejo brati časopise i knjige ter se vdeleževati vsakovrstnih veselici;
- b) prejemajo knjige i časopise tudi na dom; časopisi se na dom še le tretjega dne oddajo, potem, ko je je čitalnica dobila; en odbornik je knjižničar in ta ima paziti da knjige vrede nazaj pridejo; časopisi se ne smejo čez en dan doma obdržati; kdor je več časa obdrži je odgovoren knjižničarju;
- c) smejo naznanovati svoje želje i pritožbe, zapisovaje jih v posebno za to napravljeno knjigo; odbor je odgovoren i se mora na vsako pritožbo opravičiti i na vsako vprašanje odgovoriti;
- d) imajo pravico omikane ptujce v čitalnico pripeljati, vsak ptujec pa se mora v nalašč za to pripravljeno knjigo i se enemu odborniku predstaviti; po tem mu je dopuščeno skoz 14 dni čitalnico obiskovati i se vsih pravic čitalniških brezplačno vdeleževati.

VII. Vsak družtvenik se mora ravnati po pravilih; ako se pa kak družtvenik nepravilno i nepošteno ravna, ima odbor pravico mu družbo za časo prepovedati, občni zbor pa razsodi, ali se ima popolnoma iz čitalnice izpahniti. Taki sklep se ima tistemu, ki ga tiče, pismeno na znanje dati.

VIII. Vsak družtvenik mora najmanj eno leto v čitalnici ostati, če pa hoče drugo leto odstopiti, se mora pri odboru 3 mesece pred koncom leta (prvega) oglasiti in svoj odstop na znanje dati in scer pismeno, če se v tem času ne oglasi, tudi ne more v začetku drugega leta odstopiti. Se pa družtvenik eno leto v čitalnico hodil in se misli po tem čitalnici odpovedati, mora ta odstop tudi 3 mesece odboru pismeno napovedati.

IX. Kdor po dvakratnem pismenem opominjanju meščene ne plača, se ima izbrisati ter ima za plačati ostali dolg i meščeno za tisti mesec v katerem je bil izbrisan.

X. Ako družtvenik umrje ali se preseli, končajo s tem ob enem njegove pravice i dolžnosti.

XI. Za oskrbovanje družtvenih opravil i premoženja, volijo vsi udje v glavnem občnem zboru za eno samo leto 10 odbornikov, izmed katerih si odbor sam izvoli predsednika, podpredsednika, denarničarja, tajnika i knjižničarja.

XII. Predsednik, podpredsednik, tajnik, denarničar i knjižničar i 2 druga odbornika morajo imeti stalno stanovanje v Kanalu ali pa Gorenji vasi, 3 odborniki pa so lahko tudi iz okolice.

VIII. Vsak družtvenik mora najmanj eno leto v čitalnici ostati, če pa hoče drugo leto odstopiti, se mora pri odboru 3 mesece pred koncom leta (prvega) oglasiti in svoj odstop na znanje dati in scer pismeno, če se v tem času ne oglasi, tudi ne more v začetku drugega leta odstopiti. Se pa družtvenik eno leto v čitalnico hodil in se misli po tem čitalnici odpovedati, mora ta odstop tudi 3 mesece odboru pismeno napovedati.

IX. Kdor po dvakratnem pismenem opominjanju meščene ne plača, se ima izbrisati ter ima za plačati ostali dolg i meščeno za tisti mesec v katerem je bil izbrisan.

X. Ako družtvenik umrje ali se preseli, končajo s tem ob enem njegove pravice i dolžnosti.

XI. Za oskrbovanje družtvenih opravil i premoženja, volijo vsi udje v glavnem občnem zboru za eno samo leto 10 odbornikov, izmed katerih si odbor sam izvoli predsednika, podpredsednika, denarničarja, tajnika i knjižničarja.

XII. Predsednik, podpredsednik, tajnik, denarničar i knjižničar i 2 druga odbornika morajo imeti

⁶ PANG 1042, Čitalnica v Kanalu.

stalno stanovanje v Kanalu ali pa Gorenji vasi, 3 odborniki pa so lahko tudi iz okolice.

XIII. Predsednik, mesto njega tudi podpredsednik društva po pravilih ravna, sklicuje občne zборе in odbore seje, vodi razprave, podpisuje vsa pisma i zapisnike in je odgovoren celemu društvu.

XIV. Tajnik podpira vseh zadevah predsednika, piše zapisnike, pisma i svarila in jih podpisuje s predsednikom, zraven tega mora tudi voditi »kroniko« čitalnice, kamor mora vpisati vse važne dogodke čitalnice.

XV. Knjižničar preskrbuje i hrani vse knjige i časnike in ima paziti, da se nič ne zgubi, ker je odgovoren za vsako škodo, ki bi jo vzrokoval skoz svojo zanikrnost.

XVI. Denarničar prejmlje vse dohodke, plačuje česar je potrebno po ukazu podpisanemu od predsednika i tajnika in je odgovoren za denarnico sami odborom vred za društveno premoženje. Vsake 3 mesece ima predložiti odboru račun z vsemi dokazi, kteri ga ima pregledati i po okolnostih potrditi ali popraviti. Občnemu zboru ima predlagati račun preteklega leta.

XVII. Vsa druga opravila oskrbujejo ostali odborniki, posebno pri veselicah.

XVIII. Vsa odborska opravila so brezplačna.

XIX. Odbor se shaja vsaki mesec enkrat, če je treba tudi večkrat; pri odborskih sejah ima vsaki ud pravico navzoč biti. Vse važne reči se morajo izpeljevati po sklepih odborovih. Za veljavnost sklepov mora najmanj 6 udov zraven biti; manj važna opravila odločuje prvosednik s tajnikom vred ter ima odločbe i razloge v prvi seji odboru predložiti.

XX. Odbor je društvu odgovoren, če odbor napačno dela i slabo vreduje, ima večina društva, katero se brez povabila predsednikovega zbere, pravico odbor razdreti i novega voliti.

XXI. Vsako leto na obletnico začetka čitalnice se morajo sklicati vsi udje skoz okrožnico, ki morajo vsi udje podpisati, občni zbor. Razun tega se ima na zahtevanje 5ih odbornikov ali pa 15ih društvenikov naj dalje v 4 dnevih po izročeni pismeni želji, izreden občni zbor sklicati.

XXII. S oznanilom občnega odbora se ima razposlati tudi dnevni red. Pripuščene pa so zraven dnevnega reda tudi interpelacije udov, ki jih ima odbor precej odgovoriti. Ta zbor se začne z govorom predsednika ali podpredsednika, potem bere tajnik kroniko čitalnice, priobčuje pregled vsih opravil i izvija, ako mu je ljubo, koristne misli o napredovanju društva; knjižničar predstavlja stanje knjig in časopisov; denarničar položi račun preteklega in prevdarek prihodnjega leta, ki ga je s odborom vred napravil. Vsak navzoč ima pravico svojo misel o teh predlogih izreči, nove nasvete predložiti i premembo pravil nasvetovati. Pri tej priliki se voli tudi novi odbor. Zbor voli po tem ude, kteri niso bili odborniki v preteklem letu, pregledajo i po okolnostih potrdijo ali pa zavržejo račune. Dokler se to ne zgodi mora stari odbor še vedno veljaven i delaven ostati; šele ko so vsa staroletna opravila, račun i. t. d. popolnoma poravnani, nastopi novi odbor. Društveniki ne smejo v zbor namestnikov pošiljati. Zapisnike velikih zborov imajo predsednik, tajnik, denarničar, knjižničar in 3 neodborniki podpisati.

XXIII. Vsak ud ima pravico vse društvene zapise t. j. denarnične bukve, knjižni katalog, zapisnike odbora pregledati, odbor mu jih mora na prašanje pokazati.

XXIV. Ta pravila ima pravico premeniti vsak občni odbor, vendar le takrat, če sta dve tretjini pričujoče za premembo.

XXV. Glasuje se pismeno, glasove prejmlje naj starši neodbornik in jih s predsednikom vred šteje; tajnik pa zapisnik vreduje. Če dobista 2 ali več udov enako dosti glasov, se razsodi, kdo da ostane odbornik, s krogami, ktere se v en žaklič vržejo: »bela« naj pomeni »ja«, »črna« »ne«, ravno tako se glasuje pri izključenju društvenikov.

XXVI. V vseh zboreh i sejah odločuje večina, razun zadev XXIV. i XXVII.. Kdor ni pričujoč, sklepa se po odločbi večine.

XXVII. Ako bi imelo društvo nehati, odloči o vsem društvenem premoženju občni zbor z dvema tretjinama društvenikov.

XXVIII. Kar se I. tiče o gledaliških igrah pripuščene so tudi vse druge kratkočasne igre; kvartanje pa je ojstro prepovedano, na to ima paziti vsak ud.

V Kanalu, 14. oktoberja 1867.

Jože Križnič, posestnik

Miroslav Segalla

Jože Terčič

Jožef Gorjup, posestnik

Napovedana slavnostna otvoritvena beseda je potekala 3. maja 1868. »Želja, ktero smo vsi poštene goriški, primorski rodoljubi že toliko let gojili, se nam je vendar enkrat spolnila, vresničila. Vkljub vsem oviram in zaprekam od nam sovražne stranke in po trudapolnem pripravljanju naših rodoljubov se je v Kanalu čitalnica osnovala in se je tudi že 3. maja slovesno in slavno odprla. Slavno rečem, ker tako slavno se je malo kje ali nikjer, vsaj na Primorskem ne, odprla, kakor tukaj. /.../ Tedaj postavljena si na nogu kanalska čitalnica! le glej, da boš vredna tvojega imena, da boš pravi jez proti poitalijančevanju in hram domače vednosti in omike. In če zdaj v sebe le gospodo kanalsko, kakor se je pri besedi pokazalo, strinjaš, glej, da spraviš precej tudi ubogega kmeta pod tvojo varstvo in v tvoje naročje. Le ako imamo kmečko inteligencijo za sabo, le takrat je nam bodočnost i sicer slavna bodočnost zagotovljena. Živili Kanalci!«⁷ Povabljen je bil tudi narodni buditelj, ki je veliko pripomogel pri ustanavljanju čitalnic na Goriškem in rabi slovenskega jezika v javni upravi, dr. Karel Lavrič (1818–1876). Prireditve se ni uspel udeležiti, a se je odzval pisno:

Slavno društvo!

Vaš zadnji list mi kaže, da živo želite, da bi tudi jaz osebno se vdeležil Vaše veselice, ki je gotovo prevažna za vso okolico in za sveto našo slovensko reč. Toliko bolj obžalujem, da ne morem priti, ker je naš občni zbor zares sklenil, da moramo »Besedo« imeti tudi dne 3. maja in tudi gospod Borgli ne more zaradi tega priti, zlasti ker smo to besedo posvetili Cesarčini naši —. Povabila smo davno to razposlali bližnjim čitalnicam in jaz bom govoril 1. govor.

Potemtakem vidite, da ne morem priti, drugi pot pa me bo srčno veselilo, razveseljevati se z Vami. Prosim, pozdravite v mojem imenu in tudi v imenu naše čitalnice v nedeljo vsu slavno skupščino in živila nova čitalnica kanalska.

Vaš slovenski brat

Ajdovščina 1.5.68. Dr. Lavrič.⁸

Besede in ostale prireditve so potekale vsaj

enkrat letno. Bile so vsakoletni vrhunec, na katerem so člani javnosti prikazali sadove svojega dela. Predsednik je besedo odprl z govorom, sledile so različne točke (deklamacije, zborovsko petje in dramske predstave). Izvajali so dela domačinov (Avgusta Lebana, Josipa Kocijančiča in Mihaela Zege) pa tudi drugih slovenskih avtorjev (Hugolin Sattner, Jaka Štoka, Hrabroslav Volarič, Ignacij Hladnik, Simon Gregorčič itd.). Kljub temu, da so bili člani večinoma amaterji, so pripravljali tudi zahtevnejša dela svetovno znanih avtorjev (*Die Advokaten* Franca Schuberta, *Adelaide* Ludwiga van Beethovna, *Attila* Giuseppeja Verdija in *Semiramide* Gioachina Antonia Rossinija).⁹ Večkrat je za glasbeno spremljavo skrbel vojaški orkester iz Gorice. Besede so privabljale množice poslušalcev in gledalcev tako iz okraja kot tudi iz oddaljenejših naselij (Tolmin, Solkan, Gorica). Prirejali so jih v dvorani gostišča »Pri zlatem levu«, ki je bilo v lasti družine Segalla (kasneje družine Križnič), ali v dvorani gostišča v lasti družine Markič. K sodelovanju so bila večkrat vabljeni druga društva ali glasbeniki iz okoliških društev in čitalnic pa tudi Kanalci so gostovali po Goriški. Društvo je imelo več odsekov, moški in ženski pevski zbor ter dramski odsek. V sredini 70. let 19. stoletja je v zboru pelo 16 pevcev. Vodil ga je narodni buditelj, skladatelj in publicist Josip Kocijančič, ki je leta 1878 star le 29 let umrl za posledicami jetike. »A zgubil je Kanal, ter ž njim skupna nam mila domovina, svojega neutrudljivega vodjo, očeta primorskega »Slavca«; nehala je biti na veke uže davna pevska žila; našega preljubega Kocijančiča nij več mej nami.«¹⁰ Čitalnica mu je postavila nagrobno ploščo in se mu v kasnejših letih večkrat poklonila.

Vsak december je potekal redni občni zbor, na katerem so izvolili nov odbor, predsedstvo in tajnika, pregledali finančne bilance za tekoče leto in naročili časopise za naslednje leto, ob tem pa prodali nekatere starejše.¹¹ Leta 1884 so bili naročeni na 18 časopisov (*Slovenec*, *Sloven-*

⁷ *Domovina*, 15. 5. 1868, str. 20.

⁸ *Soča*, 24. 3. 1908, št. 36.

⁹ ASGO, Capitanatto distrettuale di Gorizia, b. 15, f. 117.

¹⁰ *Soča*, 18. 4. 1878, št. 16.

¹¹ ASGO, Capitanatto distrettuale di Gorizia, b. 15, f. 117.

ski narod, Novice, Soča, Edinost, Gospodarski list, Brenclj, Cerkevni glasbenik, Cvetje, Kres, Zvon, Vaterland, Tribune, Triester Tagblatt, Neue Illustrierte Zeitung, Neue Freie Presse, L'Eco del Litorale in Corriere di Gorizia).¹² Poleg kaplana Janeza Wolfa so se v šestih desetletjih delovanja čitalnice na predsedniškem mestu zvrstili še: Leopold Furlani, Josip Tomšič, nadučitelj, župan in deželni poslanec Mihael Zega, zdravnik dr. Andrej Lisjak, dekan Franc Vidic, župan in deželni poslanec Anton Križnič, Alojz Križnič, sodnik Alojz Mašera in nadučitelj Alojzij Verč.

Prvo desetletje delovanja je bilo najbolj aktivno, če sklepamo po arhivskih in časopisnih virih. Med letoma 1868–1879 so pripravili vsaj 14 besed in ostalih prireditev. Pomembnejše so bile:

- Beseda, posvečena narodnemu buditelju, duhovniku Valentinu Staniču, 25. oktobra 1868. »Počastil jo je bil s svojo nazočnostjo g. dr. Lavrič, prvosednik šempaskega tabora in oče oziroma boter vseh čitalnic na Goriškem. Solkanci so bili prišli s svojimi pevci. Dvorana, ktero je gostilničar pri zlatem levu v starem taborjevem stolpu čitalnici napravil, bila je prav okusno okinčana, okrog in okrog z grbi slov. dežel s primernimi napisi obdana. Na desni glediščnega odra v senci krasne čitalnične zastave slonel je na kamnatem stebru zeleno ovenčana podoba slavnega kanalskega rojaka Staniča. Gospoda kanalska ni bila ravno v obilnem številu zastopana; pri vsem tem je bila pa dvorana premajhna, ker kmetje, katerim je bil ran. Stanič poseben dobrotnik in prijatelj, so iz vseh bližnjih vasi prihitali, da bi njegov spomin v čitalnici praznovali. Gotovo jih je stalo več ko sto pred durimi in pred hišo.«¹³

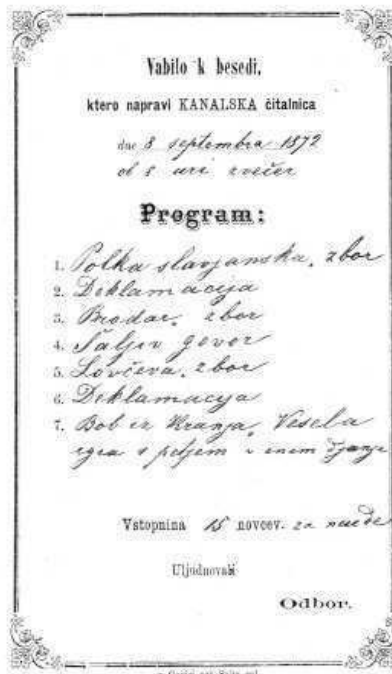
- Dne 3. oktobra 1875 so pripravili besedo za begunske družine iz Bosne in Hercegovine, ki so pribežale v Avstro-Ogrsko zaradi vstaje proti Turkom.

- Koncertna beseda, ki so jo pripravili 15. aprila 1877, je bila največja javna prireditev v prvem desetletju delovanja. Privabila je »iz različnih krajev Goriškega mnogo gostov, mej katerimi smo zapazili precejšno število Tolmincev, nekoliko Goričanov in Vipavcev. Mnogo smo pri-

čakovali, a še več dočakali. Kaj tako dovršenega se ne vidi vsak dan in povsod. Nič ne pretiram, če trdimi da takega koncerta ne morete niti v Gorici z lastnimi močmi napraviti, niti ga ne morejo napraviti tam v beli Ljubljani.«¹⁴ Program je obsegal 11 točk, med drugim so izvedli *Die Advokaten* Franca Schuberta in *Adelaide* Ludwiga van Beethovna. Zbran denar od vstopnic je šel za nakup klavirja.

- 5. oktobra 1879 so besedo posvetili leto prej preminulemu članu Josipu Kocijančiču. Denar, prejet od vstopnic, je šel za postavitve nagrobne plošče, na katero so zapisali:

*Ko zvezde luč poprej nikdar poznane,
Prisvetil nam Tvoj je duh iz nočij!
Ali Tebi so le kratke ure dane
Za taboj zgodaj nam oko rosi
Na grob, kjer struna mila je obmolknila.
Kanalska čitalnica¹⁵*

Vabilo na Besedo 1872 (ASGO).

¹² Soča, 11. 1. 1884, st. 2.

¹³ Slovenski narod, 03. 11. 1868, št. 91.

¹⁴ Soča, 07. 10. 1875, št. 40.

¹⁵ Soča, 13. 9. 1902, št. 99.

Vabilo na silvestrovanje 1926 (PANG).

Po letu 1880 se je javno delovanje glede na prvo desetletje precej zmanjšalo. Že decembra 1881 je dopisnik iz Kanala v časopisu *Soča* poročal o pomanjkanju novih članov in ukinitvi pevskega zbora.¹⁶ Podobno je opozarjal članek novembra dve leti kasneje. »Vse narodno življenje na Kanalskem je v ranjkeji kanalskeji čitalnici. Da bi ista še živela, ne verujem, ker o njej uže dolgo časa—par let — ni ne duha ne sluha. /.../ Kanalci, spomnite se pretečenih let, lotite se zopet dela, nadaljujte, kakor ste bili pričeli, in cel okraj bo po naravni poti posnemal vaš izgled.«¹⁷ Članek je spodbudil Kanalce, ki so 30. decembra 1883 izvolili nov odbor, ki je sklenil pripraviti poučna predavanja s tombolo in petjem.¹⁸ Kljub ponovnemu zagonu so prvo prireditve pripravili šele 19. septembra 1886.

¹⁶ *Soča*, 30. 12. 1881, št. 53.

¹⁷ *Soča*, 16. 11. 1883, št. 46.

¹⁸ *Soča*, 11. 1. 1884, št. 2.

Beseda je bila namenjena zbiranju sredstev za podružnico družbe Svetega Cirila in Metoda, ki se je snovala v Kanalu. »*Sedem dolgih, suhih let jo prešlo in ni je bilo le enkrat besede mej tem časom v prijaznem našem trgu, ki se je popred odlikoval se svojimi dovršenimi vesellicami. »Ni pevcev«, »ni mogoče«, »grozen fijaško bode posledica, če poskusimo napraviti kaj«— se je odgovarjalo vedno na prigovore, naj se priredi kaka beseda. Plesi so pač bili, ali dušne hrane se narodu ni ponudilo. In sedaj po dovršeneji veselici se li ne razprše za vselej taki in enaki pomisleki? Upajmo da; vsaj sedaj goje vsi veselo nadejo, da se spet oživi nekoliko naše družabniško življenje z rednimi vesellicami, kar je popolnoma prav. Kajti ne samo da so omikanejši dolžni narodu pripomoči do večjega izobraženja ter mu ob enem napraviti par prijetnih ur duševne zabave, nego narodno petje, ki se razširi po besedah...«*¹⁹

Dve leti kasneje, 16. septembra 1888, je čitalnica v sodelovanju z veteranskim društvom, prostovoljnimi gasilskim društvom in ostalimi občinami okraja pripravila slavnostno besedo ob 40-letnici vladanja cesarja Franca Jožefa.²⁰ Če sklepamo po časopisnih virih, je čitalnica med letoma 1880–1902 priredila precej manj javnih dogodkov kot v začetnem obdobju, poleg večjih leta 1886 in 1888 le še plese v pustnem času. Napovedana je bila tudi proslava ob 25-letnici delovanja leta 1892, ki pa je v časopisu le omenjena in ni podrobno opisana. So pa zato slavnostno praznovali 35. obletnico, ki je predstavljala vrh v šestdesetletnem delovanju čitalnice.

Prireditve, na kateri je sodelovalo več društev iz Primorja, je bila ena največjih tovrstnih v Soški dolini. Odbor čitalnice je datum določil junija 1902 in takoj pričel s pripravami, pri katerih so sodelovala še ostala kanalska društva in občina, vitez Franc Malnič pa je prispeval prireditveni prostor. Svojo namero so najavili v začetku avgusta: »V tekočem letu mine 35 let, odkar so rodoljubi ustanovili v Kanalu »Narodno Čitalnico«. Celo to dolgo vrsto let je delovala »Kanalska Čitalnica« kaj vspešno za probujo in prosveto naroda v svojem ožjem okolišu. Ista je

¹⁹ *Soča*, 24. 9. 1886, št. 36.

²⁰ *Soča*, 21. 9. 1888, št. 38.

bila in je še zibelj narodnih misli, zvesta čuvarica narodnih sanj in uzorov. Društvo s tako in tako dolgo preteklostjo sme in mera svojo 35-Ietnico slaviti s pojavi, vidnimi širši javnosti. Radi tega je sklenil odbor čitalnice, da se proslavi ta praznik s posebnim sijajem.«²¹

K sodelovanju na proslavi so povabili bližnja in oddaljena kulturna društva. Odziv je bil velik, svojo prisotnost je potrdilo kar 19 društev, in sicer: Sokoli iz Gorice, Idrije, Solkana in Trsta, društvo Velesila iz Škedenja, Pevsko in glasbeno društvo iz Gorice, Rokodelsko bralno in podporno društvo iz Gorice, Čitalnica iz Solkana, Pevsko društvo Lipa iz Bazovice, Bralno in pevsko društvo iz Štandreža, Pevsko in tamburaško društvo Podgora iz Podgore, Kmetijsko in rokodelsko bralno društvo Orel iz Ročinja, Bralno in pevsko društvo iz Ročinja, Bralno in pevsko društvo iz Slapa, Rokodelsko bralno društvo iz Tolmina, Prostovoljno gasilno društvo iz Tolmina, Akademično ferijalno društvo Adrija iz Gorice, Prostovoljno gasilno društvo in Tamburaško društvo iz Kanala.²² Brzobjavke s čestitkami so poslali čitalnici iz Pazina in Cerknega, Gospodarsko bralno društvo iz Sežane in Bralno društvo Selo iz Črnič. Ostale čestitke so prišle še iz Nabrežine, Ljubljane in Benetk.²³ Konec avgusta je odbor čitalnice zaprosil občino v Kanalu,

naj naznani, »da je prihodnjo nedeljo, dne 7. septembra veliko narodno slavje, na katero naj ljudstvo trumoma prihiti.« Ob tem so zapisali, da Soška dolina takšne slavnosti še ni doživela.²⁴

Pisatelj in glasbenik Janko Leban (1855–1932), rojen v Kanalu, je Čitalnici posebej za obletnico posvetil pesem:²⁵

Svojim rojakom

Ob slavitvi 35. letnice kanalske »Čitalnice« dne
7. septembra 1902

*Pozdrav, rojaki, družba mila,
ki dne obhajaš mi spomin,
ko vzbujati jel iz mrtvila
med vami se je Slave sin!*

*Bil mrak je... a priplula zora
je narodnosti na obzor...
»Kanalec tudi vstati mora«!
Zvenel je glas iz dolov, z gor!*

*Od tega je minila doba
let dolgih trideset in pet,
življenje je vstalo iz groba:
Čitalnica je vzniknila v svet!*

Hotel »Pri zlatem levu«
(Kanal ob Soči)

²¹ Soča, 02. 8. 1902, št. 87.

²² Soča, 03. 9. 1902, št. 96.

²³ Edinost, 15. 9. 1902, št. 209.

²⁴ PANG 37, Občina Kanal, t.e. 2, a. e. 5.

²⁵ Ob stoletnici kanalske čitalnice in ob odkritju spomenika Mariju Kogoju, str. 16.

*In vstajati iz naše srede
odlični jeli so možje,
goječ umetnosti in vede,
vedreč vam um, mečeč srce!*

*Mnog velemož tak že v grobu spava,
ki milo objokujem ga,
a mnog živi, cvete mu slava,
ponosen občudujem ga!*

*Zaveden rod pri Vas zdaj biva
o njem po svetu sloves gre,
in pesem ori pomenljiva:
»Da smo Kanalci«, svet naj ve!*

*Zato zveni naj danes čača,
rojak pozdravljam brate vas:
»Čitalnica« živi naj vaša,
srečnejši še prikljij ji čas.*

Kanalci so se na slavlje dobro pripravili in v ta namen okrasili celoten kraj. »Neštevilno zastav je plapolalo po vsem trgu. Hiše so bile odičene zelenjem. Bogato je bil odičen zlasti veliki, srečno zbrani prostor za popoldansko slavlje. Pomembno se nam videlo plapolanje ogromne zastave na takozvanem »turionu«, na starem poslopju, zidanem podobno trdnjavam. Kakor da je hotela klicati ta zastava: tu v Kanalu je naša trdnjava, nepremagljiva, ki hoče kljubovati vsem navalom sovragov. Pogled na veliki most čez »Sočo« pa je bil naravnost impozanten. Na dveh vrstah mogočnih drogov preko vsega mostu so plapolale zastave. Glavni trg pred cerkvijo pa je bil kar ves povit v trobojnice. Na vsakem koncu trga je bil prirejen slavolok. Uprav krasen je bil oni na južnem koncu — dostojen bi bil vsacega večega mesta. Čast njim, ki so izdelali načrt in njim, ki so ga postavili! Na tem slavoloku je bil napis: »Slovanski pozdrav bratom!« Na slavoloku na Bevernem koncu pa sta bila napisana: »Živio« in »Na zdar!« (sokolski pozdrav). A male zastavice in primitivne dekoracije po revnejših hišah so pričale, da na tej slavnosti sodeluje ves narod!²⁶ Na trgu pred cerkvijo je bila postavljena lična tribuna, kjer bo zbrano stara-

šinstvo in pozdravi vse goste župan v imenu občine. — Slavnostni prostor je bil prirejen na jako pripravnem Malničevem svetu; krasnejšega si ni mogoče misliti, kajti doli z naravnih tribun (z brega) je na stotine ljudi najlepše videlo na oder, odkoder se je petje izbornorazlegalo po vsem obsežnem prostoru. Napisi na hišah pa so kazali: kam naj gredo vozovi, kje se hranijo kolesa, kje je določeno zbirališče temu ali onemu društvu. In došle množice so takoj razumele znamenitost take pozornosti Kanalcev; vsakdo se je držal takih migljajev, zato je vladal ves čas prav uzoren red, da je povišal vso slavnost v vsestransko zadovoljnost došlega ljudstva.«²⁷

Prireditev se je pričela že zjutraj v središču Kanala z okrasitvijo društvene svilene zastave. Evgenija Garlatti je v imenu kanalskih žena zastavo okrasila z vencem. Slavnostna govora sta imela Rihard Gorjup v imenu Kanalcev in Andrej Peternel v imenu čitalnice. Množica ljudi se je nato v sprevedu odpravila na pokopališče, kjer so se poklonili Josipu Kocijančiču. Grob so ob petju pevskega zborar okrasili z cvetjem in se spomnili še ostalih pokojnih članov čitalnice. Popoldne so v Kanal pričela prihajati povabljen društva. »Skupen dohod gostov iz Gorice, Solkana, Podgore, Št. Andreža itd. je bil določen proti 3. uri pop. Dolga vrsta kočij, vozov, žardinijer je drvila proti Kanalu. Dež je bil napojil žejno zemljo, da ni bilo prahu, sicer bi bito gorje voziti se v prašnem oblaku. Sokoli iz Idrije so došli nasproti do pokopališča. Tam so se razvrstila posamična društva-, na čelu njim Sokoli in ob zvokih trobentačev je korakala dolga vrsta dragih gostov proti Kanalu. Pred slavolokom in za njim po celem trgu so stale množice ljudstva, da pozdravijo drage goste. Pri slavoloku je pozdravil došle goste v imenu Čitalnice mladi Lojze Križnic v vznesenih besedah; odgovoril je dr R. Gruntar. Na oba govora so zagrmeli viharji živio-klici. — Z godbo iz Mavhinjna čelu smo odkorakali v trg in se postavili pred tribuno, na kateri je bilo zbrano občinsko starešinstvo. Rodoljubne zale Kanalke so okrasile

²⁶ Edinost, 09. 9. 1902, št. 204, Slavnost v Kanalu.

²⁷ Soča, 10. 9. 1902, št. 98.

zastave z venci, Sokole in zastopnike društev pa nakitile s cvetjem.²⁸

Po sprejemu in pozdravu sta slavnostna govora pripadala Mihaelu Zegi in dr. R. Gruntarju iz Gorice. Kulturni program je odprl moški pevski zbor kanalske čitalnice, ki je pod vodstvom župana Zege zapel njegovo »O ti moj dom«. V nadaljevanju so se zvrstila še gostujoča društva, skupaj je program obsegal 13 točk. »Moški zbor iz Gorice je dovršene pel obširnejo Zajčevo »Ustaj rode«, odobravanja ni bilo konca, dokler ni dodal vedno krasno »Crnogorac Crnogorski«, ki je izrazovita, težka skladba. — Mladi in čili tamburaški zbor »Podgora« je srčno udarjal obsežni »Venec hrvatskih narodnih pesmij«. Zbor »Velesila« iz Skednja nas je očaral z obsežno Grbičevo »Slovanski brod«. Vrli Škedenjci so želi burno pohvalo. Tamburaši iz Tolmina so prav dobro udarjali potpuri »Iz naroda za narod«. Prav številni zbor iz Št. Andreža nas je razveselil z Volaričevimi »Kviško bratje«. Združena čitalnični in Sokolov zbor iz Solkana sta divno odpela vedno priljubljeno Hudovernikovo »Naša zvezda«. Tudi baritonist je bil kos svoji nalogi! Solkanci so dokazali, kaj zmorejo, ako le hočejo! Mešani zbor iz Gorice je posledil ves program z umetniški dovršenim izvajanjem Sattnerjeve »Vrbice«. Na neprestano zahtevanje je dodal še obširno in prekrasno »Naše gore«. — Na to so nastopili zopet Kanalci, in sicer ženski zbor s spremljanjem tamburašev. Izvajali so zbor gorskih deklet iz Vilharjeve opere »Smiljana«. Po prav kratkem presledku so nastopili Sokoli; prav lepa četa jih je bila (to naj bi bil prvi sokolski nastop v Soški dolini).²⁹ Ob zvokih našega »Naprej!« so prikorakali in se razvrstili v nastop za proste vaje. Vse štiri proste vaje so izvedli prav točno, dasi niso lahke. Veliko naših rojakov še ni videlo take Sokolove telovadbe; zato so bili kar očarani. Na orodju so nastopili v dveh skupinah Idrijčanje in naši Sokoli. Moramo reci, da so pokazali bratje iz Idrije prav dobro šolo. Telovadili so izborno in želi cesto viharno pohvalo. Naši domači Sokoli pa so dokazali zopet lep napredek od zadnjega nastopa

v Rihembergu. Tudi težke vaje so izvajali prav dobro. Za nekoliko časa so bili pozvani s trobento vsi pevci na oder, in zadonela je veličastna pobratimija »Slovenac i Hrvat«. Dasi od raznih vetrov vendar so pevci dovršeno rešili nemajhno nalogo. Srečno postavljen oder s prav izbornim odmevom nam je pripomogel do najvišjega užitka. Dodali so še »Morje adrijansko«, enako dovršeno, in pričel je živahen ples. Žal, da na sporedu ni bilo nobene skladbe Kanalskih domačinov Kocjančiča in Avgusta Lebana, na katera so lahko ponosni. Posebno ona »Da smo Kanalci, izve naj ves svet« bi bila kaj primerna. Na večer je bilo povsod vse živo, vse veselo. Pri Segalu so prepevali Št. Andrežanje, na trgu »Velesila«, na novi verandi pri Zegu Goričanje, za cerkvijo Solkanci itd. itd. Vmes pa so umetalni ognji švigali v zrak in skrbeli za čarobne poglede še našim očem. Skratka: to je bil prekrasen naroden praznik, kakoršnega ni videl ne le Kanal, marveč redko kateri trg na Slovenskem.³⁰ Prireditev, ki je odlično uspešna, je časopis *Edinost* označil za »najsijajnejši triumf narodne ideje«.³¹

Kljub veličastnosti in napovedi, da bo dogodek obudil kulturno dogajanje, je to ponovno zamrlo. Do prve svetovne vojne je poleg občasnih prireditev, katerih dobiček so večinoma namenili družbi svetega Cirila in Metoda, potekalo več gostovanj pri drugih društvi na Goriškem. V zadnjem desetletju pred prvo svetovno vojno je bila najpomembnejša prireditev ob 40. obletnici delovanja leta 1908, ki pa se ni mogla primerjati s slavjem pred šestimi leti. Posvetili so jo dr. Karlu Lavriču. V ta namen so dali izdelati novo svileno društveno zastavo in kupili klavir. Pričeli so tudi z ustanovitvijo javne ljudske knjižnice.³² Leta 1913 so obeležili 35-letnico smrti Josipa Kocijančiča, pojavila se je tudi ideja o postavitvi obeležja na njegovi rojstni hiši. V ta namen je odbor čitalnice pričel z nabiranjem prispevkov in 18. maja 1913 pripravil dramsko predstavo »Svet brez mož«.³³ Kljub prizadevanjem ideja ni bila realizirana.³⁴

²⁸ Soča, 10. 9. 1902, št. 98.

³¹ *Edinost*, 09. 9. 1902, št. 204, Slavnost v Kanalu.

³² Soča, 24. 3. 1908, št. 36.

³³ Soča, 10. 5. 1913, št. 46.

³⁴ Obeležje na Kocijančičevi rojstni hiši so postavili leta

²⁸ Prav tam.

²⁹ Soča, 20. 8. 1902, št. 92.

Zadnje prireditev pred pričetkom spopadov na Soški fronti so pripravili za Silvestrovo leta 1914. Poleg petja in dramske igre so organizirali še kino predstavo. Dobiček je šel za družine, katerih moške so padli na bojiščih.³⁵

Vse do prve svetovne vojne je bila čitalnica edino prosvetno društvo v Kanalu, ki je predstavljal kulturno središče sodnega okraja.³⁶ Poleg nje so delovali še Prostovoljna gasilska straža (ustanovljena 1878), Vojaško-veteransko društvo (podružnica ustanovljena najkasneje 1880, samostojno od 1892), moška podružnica sv. Cirila in Metoda (ustanovljena 1888), Sadjarsko in vinarsko društvo (ustanovljeno 1894), Tamburaški zbor (ustanovljen 1901) in podružnica Strelskega in lovskega društva (ustanovljena 1908).³⁷ Kar tri desetletja je bil Kanal edini kraj v sodnem okraju s prosvetnim društvom. Ročinj, največji kraj v okraju, je svoje prvo društvo – Bralno in pevsko društvo – dobil leta 1897.³⁸ Ostale občine okraja so v tem oziru še precej zaostajale. Časopis *Soča* je leta 1902 opozoril, da je »ljudstvo v narodnem obziru popolnoma še zaspalo, kar izvira še iz tega, ker nimajo nikjer nobenega društva, v katerem bi se navduševali in bodrili za narod. Treba torej, da v teh vaseh rodoljubi delujejo na ustanovitve kmetskih bralnih društev, če tudi bo v istih le malo društvenikov, a to malo krdelce bo drugim oči odpiralo. Na delo!«³⁹ Do razmaha je prišlo šele v drugi polovici desetletja in do leta 1910 so se kulturna društva ustanovila v večini občin (Avče, Anhovo, Bate, Deskle, Kal nad Kanalom in Lokovec).⁴⁰

Z vstopom Italije v prvo svetovno vojno 23.

1957.

³⁵ *Soča*, 15. 1. 1915, št. 3.

³⁶ Kanalski sodni okraj je obsegal občine Ajbo, Anhovo, Avče, Banjšice, Bate, Deskle, Kanal, Kal nad Kanalom, Lokovec in Ročinj, leta 1910 skupaj 13.024 prebivalcev.

³⁷ *Ročni kažipot po Goriškem in Gradiščanskem za leto 1911*, str. 126.

³⁸ Več o društvih v Ročinju Devetak, *Zgodovinski pregled kraja Ročinj v obdobju 19. in v začetku 20. stoletja*, 2011, str. 16–23.

³⁹ *Soča*, 13. 9. 1902, št. 99.

⁴⁰ *Ročni kažipot po Goriškem in Gradiščanskem za leto 1911*, str. 122–128.

maja 1915 in postavitvijo fronte na reki Soči je bilo delovanje čitalnice prekinjeno. Kanal se je znašel na frontni črti in bil podvržen obstreljevanju. Prebivalstvo se je bilo prisiljeno umakniti in oditi v begunstvo. Ob prihodu nazaj, konec leta 1917 in 1918, so jih pričakali porušeni domovi. Po koncu vojne je bil Kanal skupaj z večino zahodnega slovenskega prostora v skladu z Londonskim sporazumom priključen Italiji. Čitalnica je delovanje obnovila leta 1921. Občna zbor, na katerem so izvolili odbor in predsednika, sta potekala 20. in 26. junija v hotelu Križnič. Društvo so začasno namestili v hišo Franca Školarisa, ki je opravljal delo pevovodje, na Brajdi (Kanal št. 6), kjer so imeli člani dostop do petnajstih naslovov slovenskih in tujih časopisov. Knjižnica je bila v hiši Ludvika Nanuta, odprta je bila ob nedeljah. Do novembra 1921 je k čitalnici pristopilo 115 članov iz Kanala, Gorenje vasi, Morskega in Bodreža.⁴¹ Poleg pevskega zbora in igralske skupine se je decembra 1922 prvič javno predstavil tamburaški zbor, ki ga je vodil Emil Zega (sin Mihaela Zege).⁴² Čitalnica je prireditve, ki so potekale v dvorani gasilskega doma, pripravljala za silvestrovo in v predpustnem času. Največjo prireditev po vojni so priredili avgusta 1924 v spomin na 150. obletnico rojstva Valentina Staniča.⁴³

Povojno delovanje čitalnice je trajalo le kratek čas. Avgusta 1927 je poveljnik kanalskih karabinjerjev izročil predsedniku odlok o razpustitvi društva in zapečatil društvene prostore.⁴⁴ Podobno usodo so delila tudi ostala slovenska društva in čitalnice na Primorskem. S tem se je 60-letni obstoj čitalnice, ki je v času svojega delovanja šla skozi več bolj ali manj uspešnih faz, zaključilo. Glavni cilji so skozi celotno obdobje ostajali isti: kulturni napredek, izobraževanje, združevanje, gledalci in poslušalci so ob besedah in prireditvah lahko vsaj za kratek čas pozabili na težko življenje. Čitalnica je pustila pomemben pečat in veliko pri-

⁴¹ PANG 1042, Čitalnica v Kanalu.

⁴² *Goriška straža*, 15. 1. 1923, št. 4.

⁴³ *Goriška straža*, 18. 8. 1924, št. 64.

⁴⁴ *Goriška straža*, 17. 8. 1927, št. 62.

pomogla k prepoznavnosti Kanala navzven. O uspešnem delovanju veliko povedo poročanja in pohvale v časopisju ter množična udeležba iz oddaljenih krajev, ki glede na takratno mobilnost temu dodajo še večjo vrednost. Danes tradicijo Narodne čitalnice nadaljuje Prosvetno društvo Soča, ustanovljeno po 2. svetovni vojni.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Archivio di Stato di Gorizia, ASGO Capitanato distrettuale di Gorizia, b. 15, f. 117

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, PANG 37, Občina Kanal, t. e. 2, a. e. 5

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, PANG 1042, Čitalnica v Kanalu

ČASOPISNI VIRI

Domovina 1868

Edinost 1902

Goriška straža 1923, 1924, 1927

Kmetijsko rokodelske novice 1866, 1868

Slovenski narod 1868

Soča 1875–1915

LITERATURA

Devetak, R. 2011: *Zgodovinski pregled kraja Ročinj v obdobju 19. in v začetku 20. stoletja*, Diplomatska naloga, Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici.

Marušič, B. 2005: *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848-1899*. Nova Gorica: Goriški muzej.

Marušič, B. 2006: *Pred sto leti je bila ustanovljena Slovenska čitalnica v Kanalu ob Soči. Kanal ob Soči*. Nova Gorica: Goriški muzej; Kanal: Občina.

Ob stoletnici kanalske čitalnice in ob odkritju spomenika Mariju Kogoju (ur. Pavel Medvešček) 1967: Kanal: Prosvetno društvo »Soča«.

Ročni kažipot po Goriškem in Gradiščanskem za leto 1911. Gorica: Goriška tiskarna, 1911.